
УДК 343.985:343.132(477)

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДґРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛІДЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена використанню системного підходу при дослідженні проблем криміналістичного забезпечення слідчої діяльності. Автором проаналізовані можливості системного підходу як методологічного

підґрунтя дослідження зазначеної проблеми, як однієї із фундаментальних стратегій наукового дослідження, що містить складний комплекс прийомів і методів. Сформульовано авторське поняття та етапи до-

© П.В. Берназ, 2015

слідження системи криміналістичного забезпечення слідчої діяльності.

Ключові слова: система, системний підхід, системний аналіз, елементи, компоненти системи, поняття та етапи дослідження криміналістичного забезпечення слідчої діяльності.

Статья посвящена использованию системного подхода при исследовании проблем криминалистического обеспечения следственной деятельности. Автором проанализированы возможности системного подхода как методологического обоснования исследования указанной проблемы, как одной из фундаментальных стратегий научного исследования, которая включает строгий комплекс приемов и методов. Сформулировано авторское понятие и этапы исследования системы криминалистического обеспечения следственной деятельности.

Ключевые слова: система, системный подход, системный анализ, элементы, компоненты системы, понятие и этапы исследования криминалистического обеспечения следственной деятельности.

The article is devoted to the use of a systematic approach in the study of the problems of forensic investigative software. The author analyzes the possibility of a systemic approach as a methodological justification of the study, said the problem is one of the fundamental research strategy, which includes a complex set of techniques and methods. Formulated the concept of copyright and the stages of study of forensic investigative software.

Keywords: system, system approach, system analysis, elements, components, and the concept of stages of the study of forensic investigative software.

Системний підхід визначає успіх дослідження складних явищ і, зокрема, такого полікомпонентного явища, яким є криміналістичне забезпечення слідчої діяльності, адже цій системі властиві не тільки особливості постійного характеру, але й багато специфіки, яка змінюється під впливом постійної зміни законодавства, науково-технічного прогресу, використання злочинцями нових засобів, методів і технологій при вчиненні кримінальних правопорушень тощо. Таку структуровану на різних рівнях діяльність без системного підходу неможливо дослідити. Специфіка системного підходу полягає й у тому, що дослідник повинен застосовувати свої знання та навички не тільки для дослідження окремого предмета, але й використовувати комплекс методів, засобів і технологій для вивчення як кожного зі структурних елементів цього поняття, так і їх сукупності у внутрішній і зовнішній взаємодії, для виявлення нових напрямів вирішення проблем криміналістичного забезпечення практичної діяльності відповідно до її потреб сьогодні та в майбутньому. Системний підхід передбачає здійснення класифікації елементів і компонентів системи; використання методів моделювання; побудову моделі системи й розгляд роботи системи в різних умовах; формулювання різних підходів до вирішення проблеми, зокрема, які виникають при криміналістичному забезпеченні слідчої діяльності; вибір критеріїв оцінювання й визначення ефективності кожного із запропонованих варіантів вирішення потреб практики.

Різні аспекти проблеми криміналістичного забезпечення досліджувалися як у російській (Р.С. Белкін, В.А. Волинський, В.А. Жбанков, З.І. Кирсанов, В.Г. Ко-

ломацький, В.П. Лавров, В.А. Образцов та ін.), так і в українській (В.П. Бахін, А.В. Іщенко, І.П. Красюк, В.В. Матвієнко та ін.) науковій юридичній літературі. Аналіз наукових досліджень свідчить, що науковці у своїх пошуках торкалися важливих аспектів криміналістичного забезпечення. Разом з тим, у зазначених дослідженнях приділяється недостатньо уваги системному підходу до цієї складної проблеми. Крім цього, вивчення матеріалів практики свідчить про те, що реальний стан представлення криміналістичної продукції ще не досяг необхідного рівня. Так, за даними А.Ю. Головіна, тільки 6 % анкетованих слідчих і дізнавачів указали на наукову криміналістичну літературу (монографії, дисертації, статті) як на джерело інформації про найбільш ефективні й раціональні способи розслідування злочинів [1, 179]. Однією із причин такого стану є відсутність системного підходу до цієї проблеми, у зв'язку з чим не викликає сумніву актуальність і значимість даного дослідження, метою якого є розробка теоретичних і практичних орієнтирів щодо використання системного підходу до проблеми криміналістичного забезпечення слідчої діяльності.

При дослідженні реальної системи криміналістичного забезпечення слідчої діяльності (далі за текстом - КЗСД) ми маємо справу з різними аспектами як теоретичних, так і практичних сторін цього складного явища, яке потребує комплексного дослідження злочинної діяльності, слідчої практики та діяльності вчених. Зазначене поняття можна розкрити у вузькому і широкому сенсі.

У вузькому - вивчення потреб слідчої практики та формулювання наукових завдань (тем дослідження) і, відповідно до них, своєчасна розробка науково-обґрунтованих і експериментально апробованих методів, засобів, технологій та упровадження в слідчу діяльність досліджених криміналістичних новел з метою оптимізації виявлення, припинення, запобігання, розкриття й розслідування злочинів.

У широкому - це підтримка системи криміналістичного забезпечення слідчої діяльності на необхідному рівні, яка направлена на вивчення потреб практики досудового розслідування та формулювання наукових завдань (тем дослідження) і, відповідно до них, своєчасна розробка науково обґрунтованих і експериментально апробованих методів, засобів, технологій та упровадження в слідчу діяльність, а також заснована на цих розробках підготовка та перепідготовка як наукових кадрів, так і слідчих для системної розробки й реального використання криміналістичних новел з метою оптимізації виявлення, припинення, запобігання, розкриття та розслідування злочинів.

Такий підхід до визначення цього поняття дозволяє висловити думку про те, що криміналістичне забезпечення - це комплексне, зі складними внутрішніми та зовнішніми функціями поняття, що ставить перед дослідником непросте завдання охоплення всієї проблеми КЗСД як у вузькому, так і в широкому сенсі з метою оптимізації цієї діяльності, чого можливо досягти при дослідженні цієї складної полікомпонентної різнорівневої діяльності тільки за умови використання досягнення теорії систем.

Система - одне з найдавніших наукових понять, що використовувалося з античних часів. Ще Аристотель найбільш лаконічно і точно розкрив сутність цієї категорії, він стверджував, що «ціле - більше суми його частин» [2, 750].

Системний підхід до вивчення дійсності ми знаходимо в Гегеля. Він звернув увагу на ієрархічність побудови ре-

альності. За його думкою, існування системи визначається наявністю елементів, які певним чином взаємодіють між собою. Гегель стверджував, що як систему можна розглядати практично всі об'єкти реальності [3, 121].

Системний підхід при вивченні та конструюванні соціальних, інформаційних і технічних складних систем стає головним методологічним засобом суспільних, природничих і технічних наук [4, 10].

Перш ніж розглянути особливості використання системного підходу при дослідженні криміналістичного забезпечення слідчої діяльності, необхідно з'ясувати, що ми розуміємо під системою взагалі.

Як базові наукові роботи, що містять теоретичні положення й понятійний апарат, пов'язаний із використанням системного підходу, необхідно назвати роботи В.Г. Афанасьєва [5], І.В. Блауберга, Б.Г. Юдина [6]. Роботи цих учених-наукознавців лежать в основі більшості системних досліджень у сучасній криміналістиці.

У філософському словнику «система» (від грец. - ціле, яке складається із частин; з'єднання, об'єднання, поєднання) - певний порядок у розташуванні і зв'язках дій; форма організації чого-небудь; ціле, яке становить собою єдність закономірно розташованих у взаємному зв'язку частин цілого. Для системи характерним є поєднання принципів і засадничих знань у певну органічну цілісність, доктрину, а також наявність зв'язків відношень з елементами, які її утворюють [2, 749]. У Новому тлумачному словнику української мови система трактується також як «сукупність принципів, які є основою певного вчення, методу; будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин» [7, 286].

У сучасній правовій науці не існує однозначного підходу до застосування категорії «система» для опису нормативно-правового матеріалу й характеристики правових явищ, зокрема, деякі автори піддають сумніву використання системного підходу.

Так, А.Ю. Мамичев стверджує, що використання цього поняття легко може призвести до сумнівних висновків, які базуються на підміні різних значень терміну «система» в ході наукового дослідження [8, 109]. На наш погляд, мають місце не різні значення терміну «система», а її структурна, змістовна характеристика різних сторін цього поняття й досліднику необхідно визначитися з місцем, значенням кожного із цих елементів, які з них мають системоутворює значення тощо.

На думку М.В. Антонова, поняття «система» несе в собі безліч значень, і тому у сфері соціальних наук нерідко це призводить до довільного використання й позначення якісно відмінних між собою явищ і сутностей. Тому в правознавстві, де за сформованим слововживання про систему говорять як про правову дійсність (реальність), так і про сукупність норм позитивного права, і використання цього поняття має бути особливо зваженим [9, 31]. Не викликає сумнівів необхідність зваженого підходу не тільки при використанні поняття «система», але й узагалі при проведенні досліджень правової дійсності.

А.М. Михайлов висловлює думку, що системний підхід до права деякою мірою призводить до звільнення юристів від відповідальності за неякісні норми, які мають місце в позитивному праві. Пояснюється це таким чином: якщо право - самоорганізована цілісність, функціональна єдність, то системність права дозволить подолати можливі колізії, суперечливість і неузгодженість норм унаслідок введення нових норм [10, 265-266]. Необхідно зауважити,

що думка про те, що системний підхід до права деякою мірою призводить до звільнення юристів від відповідальності за неякісні норми, є неточною, навпаки, як свідчить практика під час використання норм (якісних, неякісних) права під час досудового розслідування, системний підхід - найбільш продуктивний шлях установлення істини по кримінальному провадженню.

Разом з тим, у науці достатньо обґрунтованим є положення про те, що системний підхід при вивченні об'єктивної дійсності є загальнонауковим міждисциплінарним методологічним знанням.

Системний підхід необхідно розглядати як одну із фундаментальних стратегій наукового дослідження, якою передбачено складний комплекс прийомів і методів [9, 7].

Ми підтримуємо ту більшість авторів, котрі системний підхід визначають як один із найбільш продуктивних при дослідженні полікомпонентних явищ, тому для використання цього універсального підходу в дослідженні проблем криміналістичного забезпечення слідчої діяльності розглянемо різні трактування цього поняття. У літературі система визначається як «комплекс деяких об'єктів чи елементів, які знаходяться в певних відношеннях один до одного» [11, 11] або як «сукупність об'єктів, взаємодія яких викликає появу нових інтегративних якостей, які не властиві окремим елементам, які утворюють систему» [12, 99], як сукупність деяких цілком певних універсальних складових одиниць елементів, які перебувають у певних співвідношеннях і зв'язках між собою, «завдяки чому вони й складають деяку певну неподільність, унітарність, цілісність» [13], як будь-яка сукупність елементів (підсистем), «об'єднаних між собою в єдине ціле процесами взаємодії для реалізації загальної функції» [14, 19], як множина пов'язаних між собою компонентів тієї чи іншої природи, упорядковані за відношеннями, які мають певні якості. Ця множина характеризується єдністю, яка виражається в «інтегральних якостях і функціях множини» [15, 11] і т.п.

Стосовно системи криміналістичного забезпечення слідчої діяльності - це структурований комплекс внутрішньо організованих, закономірно функціонуючих у правових рамках, пов'язаних між собою елементів, компонентів, взаємодія яких створює цілісність і появу нових інтегративних якостей множини, які не властиві окремим із них, з метою постійної оптимізації попередження, припинення, запобігання, розкриття й розслідування кримінальних правопорушень.

Перед тим як продовжити розкривати сутність системного підходу, необхідно також визначитися з найбільш важливими термінами. Елемент системи - умовно неподільна, самостійно діюча частина системи. Компонент системи - множина відносно однорідних елементів, які об'єднані загальними функціями при забезпеченні виконання загальних завдань розвитку системи. Функціональна частина системи - характерна для системи сукупність законів, алгоритмів і параметрів, за якими здійснюється взаємодія (обмін, взаємовідносини) між елементами системи і розвиток системи в цілому [16, 59].

Емерджентність - це новостворена якість системи, виникнення якої не може розглядатися як підсумок простого складання показників її елементів, а є результатом виникнення системних зв'язків і адаптивного перерозподілу функцій між елементами [16, 29].

Під структурою системи розуміють будову «об'єкта» [17, 116], «закономірний зв'язок між елемента-

ми» [18, 135], як «єдність елементів, їх зв'язки і цілісність» [19, 165], як «організація» [20, 7], як «відома сітка відношень між об'єктами» [21, 71].

Якщо проаналізувати безліч підходів до цього поняття в літературі, у словниках у контексті дослідження криміналістичного забезпечення слідчої діяльності, то можна до змісту «система» віднести:

- будову, структуру, внутрішню організовану сукупність елементів;
- єдність закономірно розташованих і функціонуючих частин, яка виражається в інтегральних якостях і функціях множини;
- форму організації КЗСД;
- наявність зв'язків, відносин частин цілого, які утворюють інтегральні якості і цілісність всієї системи;
- зв'язки та відношення всієї системи з елементами, які її утворюють;
- якість, не притаманну окремим елементам системи;
- сукупність принципів, які є основою методології та вчення про КЗСД;
- поєднання принципових і засадничих знань у певну органічну цілісність, доктрину.

Крім цього, до системи ми відносимо також сучасний стан (КЗСД); взаємодію суб'єктів КЗСД, ієрархічний порядок серед комплексу елементів КЗСД, підпорядкований функціям множини; місце взаємодіючих, пов'язаних між собою елементів, компонентів у складній системі внутрішніх і зовнішніх відношень, які визначають цілісність системи; механізм реалізації КЗСД; завдання та цілі системи; прогнозований рівень КЗСД у майбутньому.

Усі перераховані елементи, які входять до змісту КЗСД, мають певні структуроутворюючі ознаки, що корелюються із завданнями, які стоять перед КЗСД, є об'єктом дослідження цієї складної системи. Такий підхід використовується, коли необхідно дослідити полігамний складний та багаторівневий об'єкт, зокрема, «криміналістичне забезпечення слідчої діяльності», про який неможливо одразу дістати просте уявлення без системного підходу.

Важливою ознакою системного підходу при дослідженні КЗСД є уявлення про цілісність досліджуваного явища, яке визначається наявністю елементів, які, у свою чергу, самі є підсистемою, а їх властивості та функції взаємовизначаються властивостями й функціями системи. Крім цього, поняття цілісності конкретизується через структуру (організацію) горизонтальну чи вертикальну, а також через поняття, зв'язки й повнота виявлення яких можлива тільки на системному рівні. Як цілісне явище, система взаємодіє, а інколи й протистоїть навколишньому середовищу, іншим системам.

При такому підході об'єкт дослідження представляється як система, яка складається зі злочинної діяльності, зокрема її проблемних аспектів для розслідування, які потребують криміналістичної розробки засобів їх подолання; проблем слідчої діяльності, які відносяться до предмета криміналістики та діяльності осіб, які повинні займатися криміналістичним забезпеченням слідчої практики.

Головним методом дослідження слугує системний аналіз, зі своїм понятійним і методологічним апаратом. Системний аналіз заснований на системному підході. Він об'єднує методи вивчення систем різної складності й призначення, розробляє ці методи, узагальнює їх [22, 12].

Системний аналіз - це вид комплексного дослідження в складних системах, який визначається структурою,

характером і динамікою зв'язків між їх компонентами, яке здійснюється з метою створення оптимального по формі, змісту, а також за рівнем деталізації і формалізації уявлень про наявні знання, про складні системи, котрі є предметом нашого дослідження в окремих сферах діяльності «коли спочатку думають і тільки після приступають до виконання» [16, 105].

При цьому необхідно підкреслити, що однозначні рекомендації вирішення завдань КЗСД на всі випадки життя із використанням навіть системного підходу відсутні і створити їх неможливо. Але при системному підході існують апробовані алгоритми, які дають можливість найбільш оптимально вирішити питання всебічності й повноти дослідження. Загальний алгоритм системного криміналістичного забезпечення слідчої діяльності можна розкрити через етапи системного дослідження.

У літературі розкриваються етапи системного дослідження, зокрема: визначення та формулювання цілей («дерева» цілей і завдань); аналіз обмежень, які пов'язані з ресурсами (матеріальними, людськими тощо) і умовами реалізації сформованих цілей; аналіз простору альтернатив, ризиків тобто можливих варіантів досягнення бажаних результатів; вибір критеріїв ефективності, які суворо визначають вірність вибраного шляху з оптимальним рівнем затрат; синтез адекватної моделі, дослідження альтернативних стратегій для досягнення цілі, який здійснюється із використанням методу моделювання тощо; планування та проведення модельного експерименту з дослідженням стійкості одержаних результатів до змін умов функціонування системи; формулювання рекомендацій-висновків за результатами здійсненого дослідження [16, 109-110].

Ще в 1982 році в одній зі статей В.П. Бахіна та А.В. Іщенко була вдала спроба деталізувати процес забезпечення практики криміналістичними рекомендаціями, до основних етапів якого авторами було віднесено:

- вивчення потреб слідчої практики, які слугують орієнтиром і стимулятором для розробки рекомендацій, активізації використання досягнень науки і техніки в боротьбі зі злочинністю;
- розробку криміналістичних рекомендацій як діяльність зі створення моделі майбутньої рекомендації, із визначення шляхів і засобів її створення і безпосередньої розробки рекомендацій;
- експериментальну перевірку рекомендацій як форму апробації, яка може розглядатись як складова частина процесу розробки і як самостійний етап;
- попередню оцінку рекомендацій (з позицій їх відповідності завданням та умовам кримінально-процесуальної діяльності) як форму опосередкованої перевірки практикою;
- розповсюдження криміналістичних рекомендацій як складову процесу інформування відповідних осіб та органів про новели, що пропонуються;
- впровадження рекомендацій у діяльність правоохоронних органів як організаційний етап зі створення необхідних умов для практичного використання рекомендацій;
- процес безпосередньої перевірки практикою істинності впроваджених рекомендацій, який дозволяє визначити їх законність, етичність, наукову обґрунтованість і реальну ефективність;

- збір та опрацювання даних про результати використання та дієвість упроваджених рекомендацій з метою визначення необхідності їх удосконалення чи

заміни [23, 38-42].

Стосовно криміналістичного забезпечення слідчої діяльності, на наш погляд, зміст етапів системного підходу повинен бути доповнений. Так, все починається з етапу визначення потреб слідчої діяльності, але необхідно також вивчити стан розробки та вирішення цих проблем у криміналістичній науці і тільки після того, коли встановлено, що вони не вирішені, - необхідно почати їх досліджувати.

Другий етап - це формулювання, обґрунтування теми та складання плану дослідження з подальшим обговоренням предмета дослідження на кафедрах, у лабораторіях, вчених радах і представлення для схвалення відділенню кримінальних наук НАПрН України (для дисертаційних досліджень). До цього етапу слід віднести також: визначення та формулювання цілей («дерева» цілей і завдань); аналіз обмежень, які пов'язані з ресурсами (матеріальними, людськими тощо); аналіз простору альтернатив, ризиків; вибір критеріїв ефективності; синтез адекватної моделі, дослідження альтернативних стратегій для досягнення цілі [16, 78].

Третій етап - це проведення дослідження відповідно до визначеної теми. До нього входять: уточнення предмета дослідження, визначення методів, способів і технологій вирішення проблеми, яка поставлена практикою досудового розслідування; анкетування кримінальних проваджень, слідчих інших посадових осіб тощо; підготовка, обговорення на кафедрах, лабораторіях, наукових конференціях, на службових нарадах за участю слідчих та опублікування в наукових журналах, збірниках науково-практичних конференцій результатів дослідження; підготовка проміжних методичних рекомендацій для слідчої практики та їх доведення до слідчих; за результатами апробації дослідження серед наукової спільноти та практиків унесення коректив до дослідження відповідно до критичних зауважень. Крім цього, планування та проведення модельного експерименту з дослідженням стійкості одержаних результатів до змін умов функціонування системи [16, 87]. Важливими є також: розробка криміналістичних рекомендацій як діяльність по створенню моделі майбутньої рекомендації, визначенню шляхів і засобів її створення та безпосередній розробці рекомендацій; експериментальна перевірка рекомендацій як форма апробації, що може розглядатись як складова частина процесу розробки і як самостійний етап. Попередня оцінка рекомендацій (з позицій їх відповідності завданням та умовам кримінально-процесуальної діяльності) як форма опосередкованої перевірки практикою [23, 44].

Заключний етап - завершення дослідження та захист результатів перед науковою спільнотою; впровадження в слідчу діяльність рекомендацій для їх використання на практиці; авторське супроводження використання результатів наукового дослідження, а за необхідності - внесення остаточних коректив для оптимізації її використання на практиці; внесення коректив у навчальні плани з підготовки та перепідготовки слідчих; проведення занять зі слідчими, які спеціалізуються з розслідування злочинів за темою дослідження; безпосередня перевірка практикою істинності впроваджених рекомендацій, яка дозволяє визначити їх законність, етичність, наукову обґрунтованість і реальну ефективність; збір і опрацювання даних про результати використання та дієвість впроваджених рекомендацій з метою визначення необхідності їх вдосконалення чи заміни [23, 51].

Отже, система криміналістичного забезпечення

слідчої діяльності становить собою певну множину взаємодіючих елементів, компонентів, що створюють систематизовану єдність і її цілісність, які при взаємодії набувають інтегральних якостей. Системний підхід до дослідження КЗСД дозволяє розглянути це складне явище з позицій структури, закономірно розташованих і функціонуючих частин, закономірностей системного цілого, взаємодії складових його елементів між собою, цілим і зовнішнім середовищем, що веде до нового інтегрального результату. Система створює особливу гносеологічну можливість дослідження реальності.

Головна сутність дослідження системних об'єктів - виявлення детермінантів, які призводять до організації елементів у систему, зв'язків і відношень у системі, їх якісних і кількісних параметрів, установлення закономірностей, функціонування та розвитку цієї системи, а також її взаємодії з іншими системами.

Системний підхід необхідно використовувати з метою: більш точного формулювання завдань, які необхідно вирішити; досягнення об'єктивного аналізу стану розробленості наукової проблеми КЗСД; визначення проблемних питань КЗСД (потреби, реальний стан забезпечення, можливості тощо); побудови реальної системної моделі дієвого криміналістичного забезпечення практики; визначення впливу КЗСД на якість і оптимізацію досудового розслідування; забезпечення оптимізації взаємодії представників криміналістичної науки зі слідчими, детективами, прокурорами та оперативними уповноваженими в агресивних умовах зовнішнього середовища, зокрема, протидії розслідуванню з боку підозрюваних, обвинувачених та їх зв'язків; постійного прогнозування такої діяльності, її розвитку та аналізу результатів втілення в практику криміналістичних рекомендацій і розробки альтернативних варіантів вирішення проблеми тощо.

Об'єктом дослідження КЗСД є система, яка складається зі злочинної діяльності, зокрема її проблемних аспектів для розслідування, які потребують криміналістичної розробки, засобів їх подолання; проблем слідчої діяльності, які відносяться до предмета криміналістики й діяльності осіб, які повинні займатися криміналістичним забезпеченням слідчої практики.

Під час використання системного підходу формуються нові знання стосовно криміналістичного забезпечення слідчої діяльності - усе це потребує подальшого дослідження проблеми.

Література

1. Головин А.Ю. Криминалистическая систематика: монография / Под общей ред. проф. Н.П. Яблокова. - М.: ЗАО «ЛексЭСТ», 2002. - 335 с.
2. Философский словарь / сост.: И.В. Андрущенко, О.А. Вусатюк, С.В. Линецкий. - Киев: А.С.К., 2006. - 1056 с.
3. Гегель (Мыслители прошлого) / М.Ф. Овсянников. - М.: Мысль, 1971. - 224 с.
4. Самыгин Л.Д. Расследование преступлений как система деятельности. - М.: Изд-во Моск. ун-та., 1980. - 180 с.
5. Афанасьев В.Г. О системном подходе в социальном познании. - Вопросы философии, 1973. - № 6. - С. 98-111.
6. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. - М., 1973. - 271 с.
7. Новый тлумачний словник української мови у трьох томах / 3 том П-Я, Видання друге, виправлене / Укладачі: Василь Яременко, Оксана Сліпущко. - К.: Вид-во «АКО-НІТ», 2001. - 862 с.
8. Мамычев А.Ю. Юридические архетипы в правовой политике России: монография. - Ростов н/Д.: Изд-во ЮФУ, 2009. - 232 с.
9. Антонов М.В. О системности права и «системных» понятиях в правоведении // Известия высших учебных

заведений. Правоведение. - 2014. - № 1. - С. 24-42.

10. Михайлов А.М. Генезис континентальной юридической догматики. - М., «Юрлитинформ», 2012. - 496 с.

11. Принципы системного подхода в криминалистике и практической деятельности органов внутренних дел при собирании, исследовании, оценке и использовании доказательств. Учебное пособие / Жбанков В.А. - М.: НИИРПО Акад. МВД СССР, 1977. - 109 с.

12. Овчинников Н.Ф. Категория структуры в науках о природе. - В кн.: Структура и формы материи. - М., 1967. - 165 с.

13. Шиян А.А. Економічна кібернетика: вступ до моделювання соціальних і економічних систем. - Л.: Магнолія. - 2007. - 228 с.

14. Мельник Л.Г. Теория самоорганизации экономических систем: монография. - Сумы: Университетская книга, 2012. - 439 с.

15. Тюхтин В.С. Отражение, системы, кибернетика. - М.: Наука, 1972. - 256 с.

16. Курносов Ю.В., Конотопов П.Ю. Аналитика: методология, технология и организация информационно-аналитической работы. - М.: Изд-во «Русаки», 2004. - 550 с.

17. Готт В.С., Семенюк Э.П., Урсул А.Д. Категории современной науки: становление и развитие. - М.: Мысль, 1984. - 268 с.

18. Свидерский В.И., Зобов Р.А. Новые философские аспекты элементарно-структурных отношений. - Ленинград, 1970. - 128 с.

19. Овчинников Н.Ф. Понятие материи и современные знания о ее структуре. - Вопросы философии, 1967. - № 11. - С. 165.

20. Райбекас А.Я. Принцип инвариантности и проблема структуры материи. Автореф. дис. ... канд. филос. наук. - М., 1966. - 45 с.

21. Шаумян С.К. Философские идеи В.И. Ленина и развитие современного естествознания. - Ин-т славяноведения. Краткие сообщения. - М., 1961, Вып. № 31. - С. 71.

22. Сорока К.О. Основы теорії систем і системного аналізу. - Х.: ХНАМГ, 2004. - 291 с.

23. Бахин В.П., Ищенко А.В. Организационные проблемы развития научных исследований в области судебной экспертизы // Роль судебной экспертизы и криминалистики в раскрытии и профилактике преступлений. - Одесса, 1994. - С. 38-80.

Берназ П.В.,
кандидат юридичних наук,
начальник навчально-наукового інституту
заочного та дистанційного навчання ОДУВС
Надійшла до редакції: 11.04.2015